

**Güncel Fıkhi Meselelerin Tarihi İzdüşümü (Kefevi'nin
el-Ketaib'i Çerçevesinde)**

**Historical Project of Current Fiqh Issues (Within the Frame of Kafawi's
al-Kataib)**

Öz

Müslümanlar, inanç temelli ortaya koydukları ve maddi manevi üstün başarılarıyla asırlar boyu devam ettirdikleri güçlü bir medeniyet inşa etmişlerdir. Bu başarıda farklı din, dil ve kültürden oluşan toplumların huzur içerisinde hayatlarını devam ettirmelerini sağlayan hukuki ilkeler ve uygulamalarının büyük önemi vardır. İşte Osmanlı'nın yükselme devri âlimlerinden Mahmut b. Süleyman el-Kefevi'nin, Hanefî İslam Hukukçularının biyografilerini konu edinen "Ketâibu A'lâmi'l-Ahyâr min Fukahâi Mezhebi'n-Nu'mâni'l-Muhtâr" isimli eseri bu konuda bize ışık tutmaktadır. Eser aynı zamanda bize, bu hukukçuların kendi dönemlerindeki hukuki meseleler ve bu meselelere verdikleri fetvalar yoluyla çözüm önerileri hakkında fikir vermektedir. Biz bu çalışmada Hanefî Mezhebinin kurucu imamı Ebu Hanife'den, müellifin kendi dönemine kadar farklı bir yöntemle sınıflandırılan hukukçulardan XII. ve XIII. asır hukukçularının kendi dönemlerindeki verdikleri fetvalardan örnekler vereceğiz. Söz konusu asırlar Hanefî İslam hukukunun kurucu görüşlerinin (teori), çokça fetvalarla (pratik) oluşturulan fetava ve vakiat eserleri vasıtasıyla güçlü hukukçular eliyle yoğun olarak üretildiği dönemdir. Fetvalar; ibadet, muamelat, aile hukuku, ceza hukuku ve sosyal/beşeri münasebetler/adab-ı muâşeret başlıklarında gruplandırılmıştır. Verilen örnek fetvalar, günümüz ile geçmiş arasında meselelere bakış ve çözüm önerileri noktasında kıyas yapma imkânı verecektir.

Abstract

Muslims have built a mighty civilisation, which they have established based on faith and have sustained for centuries with their material and spiritual superior achievements. In this success, the legal principles and practices that enable societies of different religions, languages and cultures to continue their lives in peace are of great importance. Mahmud ibn Sulayman al-Kafawî, one of the scholars of the rise of the Ottoman Empire, sheds light us on this subject with his work "Katâ'ib A'lam al-Akhyar min Fuqaha Madhhab an-Nu'man al-Mukhtar", which deals with the biographies of the Hanafi Islamic Jurists. The work also provides us with an insight into the legal issues of these jurists in their time and their recommendations through fatwas that they gave about these issues. In this study, we will give examples of the fatwas given by the 12th and 13th century jurists in their time, who were classified in a different way from Abu Hanifa, the founder imam of Hanafi School, to the author's own period. Centuries in question are the periods in which the founder views (theory) of Hanafi Islamic law were produced intensively by powerful jurists by means of works of "fatawa" and "vakiat", which were created with a lot of fatwas (practice). The fatwas were grouped under the titles of worship, muamelat, family law, penal law and social/human relations/etiquette. The sample fatwas given will give the opportunity to make a comparison between the present and the past regarding the outlook on the issues and recommendations.

Giriş

İslam'ın iki temel kaynağı Kur'an ve sünnettir. Hz. Peygamber hayatta iken Müslümanlar bir sorunu olduğunda doğrudan ona müracaat ediyor ve kendisinden gerekli cevapları alarak dini ve dünyevi hayatlarını tanzim ediyorlardı. Hz. Peygamber kendisine arz edilen meselelerle ilgili olarak ya doğrudan vahye muhatap oluyor ya da kendisi bir çözüm sunuyordu. Hz. Peygamberin, sahabeye sunduğu ilkten çözümlerin bazen vahiy yoluyla tashih edildiği durumlar da müşahede edilir. Bununla alakalı olarak kaynaklarda değişik örnekler mevcuttur. Hz. Peygamber döneminde

Şevket Topal

Prof. Dr., Recep Tayyip Erdoğan
Üniversitesi,
sevket.topal@erdogan.edu.tr,
Orcid: 0000-0001-8628-2800

Yusuf Doğan

Doktora Öğrencisi, Recep Tayyip
Erdoğan Üniversitesi,
yusuf.dogan16@hotmail.com,
Orcid: 0000-0002-5880-1295

Article Type / Makale Türü

Review / Derleme

Anahtar Kelimeler

Kefevî, Hanefî Mezhebi, Ketâib.

Keywords

Kafawî, Hanafi School, Katâ'ib.

Submitted: 23 / 12 / 2019

Accepted: 12 / 01 / 2020

sınırlı olarak sahabenin Kur'an ve Sünnette açık hüküm bulamadıkları yerde içtihat metodunu kullandıkları bilinmektedir. Hz. Peygamber'in vefatından sonra İslam coğrafyası genişlemiş; Medine'de kalan veya İslam coğrafyasının değişik yerlerine dağılan sahabenin ve tabiinin verdiği fetvalar yoluyla Müslümanların ihtiyaçlarına cevap veriliyordu. Söz konusu dönemde Kur'an ve Sünnete ilaveten sahabe ve tabiin fetvaları da etkin bir çözüm olarak dini hayatta yerini alıyordu. İslam coğrafyasının pek çok bölgesinde yerleşen fakih sahabelerin ve onların yetiştirdiği tabiin nesli âlimlerinin, fetvaları etrafında zamanla fikhî ekoller teşekkül etmiştir. Hicri II. asırdan itibaren ise mezheplerin teşekkülü ile beraber her bir mezhebin fıkıh kitaplarının ve fetvalarının tedvin dönemi başlamıştır (Atar, 1995: 486-496); (Apaydın, 2008); (Bardakoğlu, 1997); (Özel, 1997: 21-27); (Özel, 2002: 185-186). Aşhab döneminden sonra genel kabule göre II. asırda Medine merkezli "ehl-i hadis" ile Kufe merkezli "ehl-i re'y" şeklinde iki farklı fıkıh ekolu ortaya çıkmıştır. Bu tasnifte Ebû Hanîfe ise *ehl-i re'y*, Malik, Şafii, Ahmed b. Hanbel ise *ehl-i hadis* olarak isimlendirilmiştir (Şehristani, 1404: 205). Bu mezhepler tarih içerisinde farklı bölgelere yayılarak yöre merkezli fikhî çözümlere de öncülük etmişlerdir.

Fıkıh mezhepleri içerisinde oluşum süreci bakımından ilk sırada yer alan Hanefi mezhebi Kufe'de doğmuş, Bağdat'ta gelişmiş, daha sonra ise Ebu Yusuf'un talebeleri vasıtasıyla Maverâünnehir'de etkin tanınmış, oradan ise geniş bir coğrafyaya yayılmıştır. Mezhebin sistematüğünü Ebu Hanife ve iki talebesi Ebu Yusuf ile İmam Muhammed şekillendirmiştir. Kurucu İmamların sistemi üzerine eser veren Maverâünnehir fukahasının fetavâ, vakıât şerh ve haşiyeleri mezhep literatürü açısından oldukça önemlidir. Bu çalışmada Maverâünnehir yöresi Hanefi fukahasının hayatlarını ve eserlerini konu edinen Mahmud b. Süleyman el-Kefevî'nin "*Ketâibu A'lâmi'l-Ahyâr min Fukahâi Mezhebi'n-Nu'mâni'l-Muhtâr*" kitabı üzerinden bölgenin XII. ve XIII. y.y. fakihleri ve bazı fetvaları konu edinilecektir.

1. Kefevî ve "Ketâib" Adlı Eseri

Hanefi Fukahasının biyografilerine yer veren "*Ketâibu A'lâmi'l-Ahyâr min Fukahâi Mezhebi'n-Nu'mâni'l-Muhtâr*" isimli eserin müellifi Mahmud b. Süleyman el-Kefevî'dir. Kefevî, Kanuni Sultan Süleyman'ın tahta geçtiği 926 (1520) senesinde Kefe'de doğmuştur. Kefe, Kırım yarımadasının güneydoğu kıyısında yer alan ve bugün Ukrayna'ya bağlı tarihî bir liman şehri olup, Osmanlı Sultanı Fâtih Sultan Mehmet döneminde fethedilmiştir (Öztürk, 2002: 182-184.). Kefevî'nin künyesi Ebu'l-Fadl'dır. Babası Hacı Süleyman'dır. Kendisi doğduğu yere nispetle "Kefevî" diye şöhret bulmuştur. Kefevî, ilk tahsilini doğduğu yer olan Kefe'de almış, sonrasında ise İstanbul'da tahsil hayatına devam etmiştir. Ebû Bekir el-Kefevî, el-Kâdirî'den tasavvuf terbiyesi almış, Kaplıca müderrisi Kadızâde Ahmed Şemseddin Efendi ve Sahn-ı Semân müderrisi Abdurrahman Efendi'nin derslerine devam etmiştir. Ayrıca Halep kadılığı yapan hocası Abdurrahman Efendi ile Halep'e giderek Ma'lul Emir efendiye intisap etmiştir. Kendisi İstanbul'da müderrislik, Kefe, Rumeli, Livadiye, Provadi, Akkirman ve Gelibolu'da ise kadılık yapmıştır. Ömrünün sonlarında Sinop'a giderek orada bir mescit yaptıran Kefevî, eseri *Ketâib* adlı mühim eserini burada tamamlamıştır. Kefevî, 1582 (h. 989) senesinde Sinop'ta vefat etmiş, namazını Şeyh Mirza Efendi kıldırması ve inşa ettirdiği mescidin kible cihetine defnedilmiştir (Muslihiddin, 2002: 185,186).

Kefevî *Ketâib* adını verdiği bu mühim eserini dönemin padişahu III. Murad'a ithaf etmiştir. Eserini *unvan*, *burhan*, *erkân*, *sultan* ve *ketâib* olmak üzere beş başlığa ayırmıştır. Eserin ağırlığını oluşturan *Ketâib* bölümünde Hanefi fukahasının biyografileri yer alır. *Ketâib*, *Ketibe* kelimesinin çoğuludur. Bu bölüm 22 ketibeden oluşur. Bunlar içerisinde 11. 12. ve 13. Ketibeler Hanefi mezhebinin Buhara dönemine etki eden fakihleri anlatır. Bu üç Ketibe'de toplam 136 fakihinin biyografisi verilir. Bunlardan 74 fakih *Ketibe* bölümünde, 38'i *Müteferrikat* bölümünde, 24 tanesi de *Kalbü'l-Ketibe* (Sufi Fakihler) bölümünde yer almaktadır. Uhdemizdeki ciltte yer alan 136 fakihinin 48 tanesi Buhara-Mâverâünnehir bölgesindedir (Muslihiddin, 304a: 185,186).

Hanefi Mezhebini kendi içerisinde iki ana dönem halinde mütalaa etmek mümkündür. Buna göre ilk dönem içerisinde mezhep teori ve pratik anlamda gelişimini sürdürmüştür. Bir sonraki dönemde ise fetavâ ve vakıât türü eserler üzerinden kendisini daha çok tatbikat alanında

göstermiştir. Bu çalışmada ise sadece Buhara dönemi fetvalarından bazı örnekler sunularak dönemin Hanefi fakihlerinin fıkıh anlayışı tespit elde edilmeye çalışılacaktır.

2. Ketaib'de Yer Alan Buhara Dönemi Fakihlerinin Fetvalarından Örnekler

Kefevî'nin Ketaib'inde yer alan bilgilerden seçilerek burada arz edilecek olan Buhara dönemi fakihlerinin fetvalarından örnekler ibadet, muamelat, aile, ceza ve beşeri münasebetler şeklinde beşli bir tasnif içerisinde aktarılacaktır.

2.1. İbadet Konularıyla İlgili Fetvalar

* **Müezzinde Aranılan Vasıflar:** İmam/müezzinlerin yaptığı iş karşılığında ücret alıp alamayacakları ile ilgili fetva şöyledir: Müezzin, namaz vakitlerini bilmiyorsa müezzinlik sevabına da nail olamaz. Müezzin ve imamın, icra ettiği görev karşılığı ücret alması helal değildir. Ancak herhangi bir şey şart koşmaksızın cemaat onlara her vakit bir şey toplayıp verse, bu ücret olmaz (Kefevî; 202a, 203b). (Bu fetvanın daha iyi anlaşılması için geçmişte din görevlilerinin düzenli bir maaşının olmadığını göz önünde bulundurmak gerekir).

* **Çocuğun Elini Suya Sokması:** Çocuk testiye düzeltme kastyyla elini suya soksa su ma-i müsta'mel olur mu? Kitaplarda açıklanmayan bu hususla alakalı bize bir soru soruldu. Bu konuda amcam Sadru'sh-Şehid Husameddin ile dayım Cemaleddin ez-Zi' zemuni'nin fetvaları ihtilaf etmiştir. Konunun özü şu şekildedir: Çocuk akıllı ise su müsta'mel olur. Çünkü akıllı olan çocuğun Müslüman olması ve ibadetleri sahihtir. Muhitü'l-Burhani'de taharet kitabı gusl bahsinde: "Meşayihimizin bir kısmı çocuğa mushafı ve üzerinde Kur'an ayetleri yazılı levhayı vermeyi mekruh gördü. Meşayihimizin çoğunluğu ise bunda bir sakınca görmemişlerdir. Çünkü çocuklar abdestle yükümlü değildirler. Onların Kur'an'a karşı sorumluluklarını buluş çağına kadar ertelemek Kur'an'ın zayı edilmesi demektir" ifadesi geçmektedir (Kefevî; 207b).

* **Nafile Namazlarda İmama Uyuma:** Kadir, Regaip ve Şaban'ın on beşinci gecesinde kılınan namazlarda olduğu üzere, nafile ibadetlerde imama uymak mutlak olarak mekruh değildir. Zira "Müslümanların güzel gördüğü şey Allah katında da güzeldir" hadisinin anlamı gereğince, şehirlerde ve ülkelerde bu şekilde devamlı olarak yapılagelen bir ibadet varsa, bu uygulama icma' ile sabit kabul edilir.

Çoğu İslam beldelerinde tesbih, Regaip ve Kadir gecesini imamla kılmak meşhur olmuştur. Her ne kadar Peygamberimizin Şaban'ın yarısı gecesinde, Regaip gecesinde ve Kadir Gecesi'nde cemaatle namaz kılması meşhur değilse de, müminler pek çok bölgede bu türden namazları cemaatle kılmaktadırlar. "Müminlerin güzel gördüğü şey, Allah katında da güzeldir." Bu namazların cemaatle kılınmasında birçok maslahat vardır. En azından Mümin erkek ve kadınları namaza teşvik vardır. Ayrıca bu vesile ile fakirlere sadaka, yiyecek ve helva dağıtılır. Son dönemde bazı âlimler bu gibi faydalardan dolayı nafile namazların cemaatle kılınmasına ruhsat vermiştir. Bazı âlimler ise sünnette doğrudan böyle bir uygulamanın yer almadığı gerekçesi ile cemaatle nafile namaz kılınmasını yasaklamıştır. Ancak men yönündeki fetva, toplumun ıslahından ziyade ifsadına sebebiyet vermektedir. Çünkü buna mani olmakla bir bakıma muhtaçların alacağı sadakalara ve insanların cemaate rağbet etmelerine mani olunmaktadır. Hâlbuki cemaate teşvik çok daha faziletli ve faydalıdır (Kefevî, vr. 208b).

* **Fakihin Tesbih Namazı Kılmasının hükmü:** Hulasatu'l-Fetava'da kerahiyye kitabında şöyle geçmektedir: İmam Ebu Bekir Muhammed b. el-Fadl el-Buhari'ye: "Fakih tesbih namazı kılabilir mi?" diye soruldu. O da bunun üzerine "O avamın taatidir" dedi. Kendisine "filanca fakih tesbih namazı kıldı" denilmesi üzerine, "o bizim nazarımızda avamdandır" diye cevap verdi (Kefevî; 209b).

* **Ramazanda Hatim Duasının hükmü:** Cemaat halinde hatim duası veya Ramazan ayında Kur'an'ı hatmettikten sonra toplu dua yapmak mekruhtur. Çünkü bu gibi uygulamalar Hz. Peygamber döneminde olmayan bidatlerdir. Ne Resulullah'tan ne de ashabından böyle bir şey nakledilmemiştir. Ancak şöyle de bir durum var: Şehir halkı bunu sürekli olarak yapageldiğinden dolayı buna menfi fetva verilecek olsa, halk "âlimler bizi duadan men etti" derler. Şayet onlar böyle diyecek olmasaydı, kendilerini bu şekilde yapılan bir toplu duadan men ederdim. Ama halka anlamayacağı şeyleri söylememek gerekir (Kefevî; 209b, 209a).

* **Yürüyerek veya Yatarak Kur'an Okuma:** Tatarhaniyye'de kerahiyye ve istihsan kitabının üçüncü faslında şöyle geçmektedir: Fahu'l-İslam el-Ersabendi'ye yatarak Kur'an okuyan kimsenin hükmü soruldu. Üzerini bir örtü ile örtüp başını çıkarırsa beis yoktur, dedi. Ebu'l-Fadl'a ise yürüyerek Kur'an okumak caiz midir? diye soruldu. O da "evet" dedi (Kefevî; 210a).

* **Kelle Yememeye Yemin Etme:** Bir kimse kelle yemeyeceğine dair yemin etse, Ebu Hanife'ye göre bu yeminin konusu koyun veya sığır kellesidir. Sahibeyne göre ise koyun başıdır. Bu farklı hüküm, örf ve zaman farklılığından kaynaklanmaktadır. Ebu Hanife zamanında çarşılarda sadece bu iki çeşit hayvanın başı satılıyor ve yeniliyordu. Oysaki sahibeyn zamanında çarşılarda sadece koyun kellesi satılmaktaydı. Onlardan her birisi kendi zamanındaki örf'e göre fetva vermiştir (Kefevî; 211a).

* **Kamburun İmameti:** Kamburluk derecesi rüku seviyesinde olan bir engellinin, kambur olmayanlara imameti İmam Azam ve Ebû Yusuf'a göre caiz, Muhammed'e göre caiz değildir (Kefevî; 216a).

* **Buhara'nın Tembelleri:** İbadette tembellik gösteren kimseler güneşin doğumu anında namaz kılmaktan men edilmezler. Çünkü onlar bundan men edilip de güneşin yükselişine kadar mescitte kalmaları ya da gidip tekrar gelmeleri istense, tembelliklerinden ötürü genellikle bunu yapmazlar, dahası namazlarını da kaza etmezler. Oysa bu halde iken namaz kılsalar, hiç değilse namazı terk etmekten kurtulmuş olurlar. Bu konuda onlar için fikhî, hadis ashabinca namaz kılmanın caiz görüldüğü bir vakitte namazı eda imkânı doğmuş olur (Kefevî; 217a, 217b).

* **Domuz Kılı Namaza Mani midir:** Domuz kılı, dirhem ölçüsünden daha büyükse, kişinin namazı fasit olur. Dirhem miktarı kadar veya daha az ise namazı fasit olmaz (Kefevî; 219b).

* **Teravihi Evde Kılma:** Bir kimse cemaatle teravihi terk etse de evde tek başına kılsa bunun hükmü ne olur? Bu konuda meşayih ihtilaf etti: Bazılarına göre; sünneti terk etmek suretiyle isâet işlemiştir. Bu Şeyh İmam Zahiruddin Dayımın görüşüdür. Sadruşşehid dedi: İsaet, mescid ehli tümünden cemaati terk ettiğinde sünneti terk ettiklerinden dolayı olur (Kefevî; 227a).

* **Abdestte Ayak Perçemlerinin ve Yüzden Sarkan Kısımların Yıkanması:** Boy abdestinde ayakları aşmış perçemlerin yıkanmasıyla ilgili bir rivayet yoktur. Yüze sarkmış kabarık etlerin yıkanması hususunda da hüküm aynıdır. Hâlbuki doğru olan, boy abdestinde perçemlerin; normal abdestte de yüze sarkmış kabarıklıkların yıkanmasının vacip olmasıdır (Kefevî; 236a).

* **Fazla El ve Parmakların Yıkanması:** Bir adamın tek bir tarafında iki eli veya iki ayağı olsa, abdest alırken onları yıkaması vaciptir. Aynı şekilde parmak gibi bedenın yıkanması farz olan bir yerde fazlalık olarak biten bir uzvun yıkanması da vaciptir. Ancak uzvun çıktığı yerin yıkanması farz değilse, söz konusu uzvun yıkanması da farz değildir (Kefevî; 236a).

* **Kafir iken Müslüman Olan Kimsenin Guslü:** Kâfir bir kişinin Müslüman olması durumunda o kimsenin boy abdesti alması cünüp olmaması halinde müstehab, cünüp ise zahiru'r-Rivaye'ye göre vaciptir. Kadı Bedî'e göre "Ona gusül vacip değildir. Çünkü Kâfirler, şer î hükümlerin muhatabı değildir" görüşü daha isabetlidir. Nitekim guslün sebebi namaz kılma iradesidir. Kaldı ki cünüplük vasfı Müslüman olduktan sonra da devam etmektedir. Hatta kâfir bir kadın adetten kesilse ve sonrasında Müslüman olsa, bu kesilme sürekli olmayacağından dolayı ona gusül gerekmez (Kefevî; 236a).

* **Fatiha ve Muavvizeteyn Konusu:** el-Kunye kitabında namaz bölümünde kıraat bahsinde şöyle bir hüküm geçer: İbn Mesud (r.a.)'a göre Muavvizeteyn Kur'an'dan değildir. İbn Mesud (r.a.) şöyle der: Muavvizeteyn Allah'ın kelamından inzal olmuştur. Hz. Peygamber (s.a.v.) bunlarla rukye yapardı. Bu sebeple Kuran'dan olup olmamaları şüpheli bir durumdur. Binaen aleyh İbn Mesud (r.a.) bunları Mushafına yazmamıştır. el-Endirabi'nin el-İzah'ında ise şöyle denilmektedir: İbn Mesud (r.a.), Mushafında Fatiha'yı ve Muavvizeteyn'i yazmamıştır. Kendisine yazmamasının nedeni sorulduğunda verdiği cevap şudur: *Eğer yazsaydım bütün surelerden önce yazardım.* Şüphesiz ki İbn Mesud (r.a.), bu sureleri yazmaması unutkanlık sebebiyle değildir. Çünkü namaz ancak Fatiha suresi okunursa tamamlanmış olur. Kaldı ki her namazda ikişer defa okunur. İbn Mesud (r.a.)'un Hz. Ali'ye Kur'an'ı okuduktan sonra bu görüşten vazgeçtiği rivayet edilir.

Kur'ân, Hz. Osman b. Affan'ın Sahabeler'in (radiyallahu anhum) icma'ıyla cem'ettiği kitaptır. Bunun haricinde ise Kur'ân sayılmaz. Hocam Yusuf b. Muhammed el-Feydî, *eş-Şafi fi 'İleli'l-Kur'ân*

adlı eserde şöyle der: İbn Mesud ile Ubey b. Ka'b'in (r. anhum) meselesini çözüme kavuşturan şey şudur: Ümmet, Kurra imamlarının tercih ettikleri kıraat üzerine birleşmiş ve söz konusu kıraatin sıhhati konusunda hemfikir olmuşlardır. Kaldı ki birçok senedin sadece bu iki Sahabiye dayandığını görmekteyiz. İbn Kesir, Ebu Amr ve Nafi'in kıraatleri Übeyy b. Ka'b'a (radiyallahu anhum) dayanmaktadır. Asım, Hamza ve Kisai'nin kıraatleri ise İbn Mesud'a (radiyallahu anhum) dayanmaktadır. Bütün bu kıraatlerde muavvizeteyn bulunmaktadır. Kunut duası ise bulunmamaktadır. Bu da muhalif görüşün geçersizliğinin delilidir (Kefevî; 240a).

Muavvizeteyn'in Kur'an'dan olmadığını iddia edenin kâfir olup olmayacağı hususu ise ihtilafıdır. "Allah'ın, Meleklerin ve bütün insanların laneti onların üzerinde olsun." 2/161. Çünkü ümmet bu iki surenin Kur'an'dan olduğuna ilk devirlerde icma' etmiştir. Diğer gerekçe ise şudur: Sonradan üzerinde icma' edilen konu, önceki hilafı ortadan kaldırmaktadır (Kefevî; 240a).

* **Abdest Aldıktan Sonra Sakalını Kesenin Yüzünü Yıkamasının Hükmü:** Bir kimse abdest alıp yüzünü yıkar ve suyu sakalına akıttıktan sonra sakalını keserse, kestiği yerin yıkanması vacip değildir. Eğer suyu sakalına akıtıp sonra sakalını keserse sakalın kestiği yeri (çeneyi) yıkamalıdır. Çünkü Allah çene için sakal adını hiçbir yerde zikretmemiştir (Kefevî; 256a). Abdestte başın tanımı şöyledir: Baş, boğaz borusundan yukarıya kadar olan kısımdır. Şu kadar var ki: Allah (c.c.) ahkâm konusunda başı kısmen zikretmiş; yüzün yıkanmasına, başın da mesh edilmesine hükmetmiştir. Bu nedenle kulakların yıkanması ya da meshi hususunda şüphe meydana gelmiştir. Bununla ilgili olarak Resulü (s.a.v.) "Kulaklar başın kısmındandır" buyurarak, kulakların yıkanmayı mesh edilmesinin gerekliliğine işaret etmiş, konuyu açıklığa kavuşturmuştur (Kefevî; 256a).

* **Cumadan Sonra Namaz/Zuhr-i Ahir:** Ebu Yusuf ve İmam Şafii'ye göre; bir yerde aynı iki Cuma namazı kılınırsa, her iki cemaatin de namazı batıl olur. Beraber kılmazlarsa, sonraya kalanların cuması batıl olur. İmamları, cumadan sonra ihtiyaten dört rekât edayı emreder. Bu dört rekâtın hangi niyetle kılınacağı hususunda âlimler ihtilaf ettiler. Bu hususta denildi ki: Sünnete niyet ederler. Bir başka grup âlim ise zuhr-i ahira niyet ederler dedi ki, bu yerinde bir görüştür. Çünkü Cuma namazı caiz olmazsa, öğle farz olur. Eğer Cuma caiz olmuşsa kılınan ilave namaz, dört rekât geçmiş öğle namazı yerine geçer (Kefevî; 266a).

Bir şehirde Cuma namazı geçtiğinde, cemaatin hangi namazı kılacağı hususunda da fakihler ihtilaf etmiştir. Bazı âlimler Cuma namazını gecikmeli de olsa kılarlar derken, bazıları ise kılmazlar dedi. Bazıları ise her ikisi de olur dedi. Sahih olan kılmaları ile ilgili görüştür (Kefevî; 266a).

Mazereti sebebiyle Cumayı kılamayanlar, öğle namazını da cemaatle kılamazlar. Zira bir maniden dolayı şehir ahali cumayı kılamasalar öğle namazını cemaatle kılmaları mekruhtur (Kefevî; 266a).

* **Mushafa Farsça Tefsir Yazma:** Bazılarının adeten yaptığı gibi Mushaf'a farsça tefsir yazmak mekruhtur. Hinduvani buna ruhsat vermiştir. Selman'ın fatihayı Rum ehli için farsça yazması zarurettendir (Kefevî; 266b).

* **Mekruh Olan Kıssalar:** Nasihat almayanlara nasihat olsun diye ya da zihni dağınık olanların dikkatini çekmek için insanlara aslı esas olmayan kıssalar anlatmak veya kıssalarda artırma eksiltme yapmak mekruhtur. Bunların dışında mekruh değildir. Üstadımız Ebu Tahir Hafsi dedi: Bununla murat aslında artırma veya eksiltmedir. Sözün içeriğinin faydalarını açıklamak ve hoş ifadelerle süslemek güzeldir (Kefevî; 266b).

* **Mutlak Nezir ve Hükmü:** Bir kimse mutlak olarak nezretse kendisine yemin kefareti gerekir. Çünkü bir hadiste geçtiğine göre nezir yemin hükmündedir. Kefareti de yemin kefaretidir (Kefevî; 266b).

2.2. Muamelat ile İlgili Fetvalar

* **Finansal Hareketlilik ile Alakalı Fetva:** Kādihan'ın, dönemin finansal hareketliliğine ve kur ayarlamasına örnek olabilecek bir fetvası şu şekildedir: Bir kişi her birinden beşer dirhem olmak üzere iki kişiden on dirhem alsa, sonra dirhemlerin arasında hangisinden aldığını bilmediği bir kısım nebehrec bulsa, o nebehrec de beşten fazla olmazsa geriye verme hakkı yoktur. Nebehrec altı ise ikisinden her birine bir dirhem, yedi ise iki dirhem, sekiz ise üç dirhem, dokuz ise dört dirhem, on ise emin olmak için beş dirhem verir. Necmü'l-Eimme el-Hâkimi dedi ki: Üstadım Kadıhan'a dedim ki: Ebû Hanîfe'nin görüşüne göre geriye vermemesi gerekir. Çünkü dirhemler ayırt edilmesi

mümkün olmayacak şekilde karışmıştır. Dolayısıyla onun yanında helak olmuş demektir. O dedi ki: Ancak geriye iade hakkı kesin olarak sabittir. Geriye verdikleri şayet ondan aldıkları değil ise bu takdirde paranın iadesi batıl olur. Hâlbuki kesin sabit olan batıl olmaz (Kefevî; 202b).

* **Satış Bedelinin Alternatif Ödeme Kaynağı:** Bir kimsenin elinde mal olmakla birlikte borcunu ödemekten kaçınır ve elindeki mevcut malı bir başkasına borç ödemek üzere hapsettiğini söylerse bu durumda alacaklı olan kimse borçlunun elinde ödeyecek miktarda mal olduğunu tespit ederse mevcut maldan alacağını tahsil yoluna gider. Bu mümkün değilse, o takdirde borçlunun elinde şayet müeccel mihr veya kefalet için ayrılan bir mal varsa, o maldan borç ödenir. Borçlu fakir olduğunu iddia ediyorsa, alacaklı aksini ispat etmedikçe ondan bir şey alamaz (Kefevî; 205a).

* **Yetimin Malını Vasinin Kendisi için Satın Alması Meselesi:** Bir kimse vasisi olduğu yetimin malını kendisi için satın alsın bu durumda bakılır: Şayet bu satış işlemi yetimin hayrına ise caiz olur, aksi halde geçersizdir. Satışın yetimin hayrına olmasının anlamı, satış bedelinin piyasa şartlarına uygun veya bunun da üzerinde olmasıdır (Kefevî; 207b, 207a).

* **Yetim Çocuğa Ait Akarın Satılma Şartları:** Yetime ait bir akar/gayr-i menkul ancak üç şartla satılabilir: Ya kıymetinin üzerinde bir fiyatla veya küçüğün paraya ihtiyacının olması durumunda veyahut da ölenin borcu olup ve borcun sadece bu malın satışı yoluyla ödenmek zorunda oluşu nedeniyle (Kefevî; 208a).

* **Hıyar-ı Ru'yet veya Ayıptan Dolayı Müşterinin Malı Nerede İade Edeceği:** Müşterinin kusurdan dolayı ya da görme muhayyerliği sebebiyle satın aldığı malı iade etme hakkı vardır. Bir kimse bir yiyeceği satın alıp kabzetse ve onu bir başka yere taşısa, sonrasında ise bir ayıptan veya görme muhayyerliğinden dolayı geriye vermek istese, onu akit yaptığı yere getirir ve iade eder. Semerkant'ta buna benzer bir olay gerçekleşti. Bir adam Kerminiyye beldesinde görmeden pamuk satın aldı ve malı Semerkant'a taşıdı. Sonra malı Semerkant'ta gördü ve hıyar-ı ru'yet ya da ayıp sebebiyle malı geri vermek istedi. Semerkant meşayihü müşteri lehine fetva verdi. Ancak malın nerede iade edileceği hususunda farklı fetvalar verilmiştir. Tercih edilen görüş, malın satın alındığı yerde iadesidir (Kefevî; 208a, 208b).

* **Donmuş Gıdanın Satışı:** Bir adam erimeye müsait donmuş bir gıda maddesini satın almak üzere sipariş verse, bakılır: Eğer bu alışveriş yazın yapılmışsa satış fâsit, kışın yapılmış ise caiz olur. Çünkü söz konusu mal yazın eriyebilir ve satış vaktinden malı kabzetme anına kadar malın ne kadar eridiği bilinemez. Fakat kışın böyle değildir; malın erime ihtimali çok düşük olacağından dolayı satış da caiz olur. Ebu Nasr Muhammed b. Sellam'a donmuş malın satışı soruldu: O da "böyle bir satışı ancak ahmak olan kimse iptal eder" dedi (Kefevî; 210b).

* **Kâfirin Ölüsünü Taşıma Ücreti:** Müşriklerden ölen bir adamı başka bir beldeye taşıyacak birini ücretle tuttular. Ebu Yusuf, "buna ücret olmaz" dedi. Ben dedim ki: Hamal onun cife olduğunu biliyorsa ücret alamaz. Bilmiyorsa ücreti vardır. Çünkü onu kabre taşımakla ücreti hak eder. Burada ücreti hak etmemişse, masiyet olduğu için hak etmemiştir. Bilmediği için masiyet de tahakkuk etmez (Kefevî; 211a).

* **Müslümanın Zimmiye Ücretle Hizmeti:** Müslümanın kâfirden kendisini hizmet için ücretle tutmasını istemesi mekruhtur. Çünkü bu zillet halidir. "Müslümanın kendisini zillete düşürmesi doğru değildir." Burada gerçekten zillet varsa o zaman haram olur. Zillet şüphesi varsa mekruhtur (Kefevî; 211b).

* **Müşterinin Satıcıdan Eskiden Düzenlenmiş Belgeyi İsteme Hakkı**

Müşterinin bayiden alış verişle ilgili eski belgeyi isteme hakkı olduğu gibi bayinin de belgeyi vermekten imtina etme hakkı vardır. Ancak müşteri elinde bir delil olsun diye bu nüsha silininceye kadar belgeyi tutmakla emrolunur. Eski belge de aynı şekilde bayinin elinde bir delildir (Kefevî; 212a).

* **Nehrin Toprağı Kime Aittir:** Bir nehrin kenarında, suyun akıntısıyla birikmiş olan toprağı ya da nehrin kenarındaki otları nehre zarar vermeden ve orada mülkiyet iddiasında bulunmadan, ihtiyaç sahibi bir kimsenin almasında herhangi bir sakınca yoktur (Kefevî; 213b).

* **Pahalılıkta Fiyat Belirlemesi:** Ebu Hanife'ye göre vali, pahalılıkta fiyat tahdidi yapabilir. İmameyne göre ise fiyat tahdidi belli şartlara bağlıdır. Fiyatta fahiş bir artış olur, kadı da

Müslümanların hukukunu ancak fiyat tahdidi ile koruyabiliyorsa bu takdirde fiyat belirlemesi yapabilir (Kefevî; 217b, 218a).

* **Hâkimin Senette İsmi Olup Olmaması:** Vakıf senedinin sonuna hâkimin ismi yazılmayarak "Müslümanların kadularından bir kadı bu vakfın sıhhatine hükmetmiştir" ibaresi yazsa, bu caizdir (Kefevî; 222a).

* **Paranın/dirhemden Tedavülden Kalkması:** Dirhemler tedavülden kalksa, o birim üzerinden belirlenen semenin (alışveriş, borç, kiralama veya mehir) hükmü ne olur?

Ebu Nasr Hasan b. Ali dedi ki: Bir kimse belli bir meblağ karşılığında bir şey satsa ama semeni kabzetmeden önce para kesada uğrasa, satış fasit olur. Satılan mal müşterinin elinde aynı haliyle duruyorsa geri verilir. Eğer bir şekilde elinden çıkmışsa ya da müşterinin çabasıyla artmışsa yahut elbiseyi dikmek suretiyle değerinde değişiklik olmuşsa, değişikliğe uğrayan şey örneğin; buğdayın tahin olması, susamın meyve suyu olması ölçülen veya tartılan veyahut ta ceviz ve yumurta gibi sayılanlardan olursa, mislini geri vermek gerekir. Ancak elbise ve hayvan gibi kıyemi olanlardan olursa mebi'i'n kıymetini ödemek gerekir. Mebi'in mekanı kira ise kira akdi batıl olur. Kiracıya ecr-i misil gerekir. Eğer mebi' borç ya da mehir ise mislini geri vermek gerekir. Tüm bunlar Ebu Hanife'ye göredir. Ebu Yusuf dedi ki: Akdin icra edildiği gün, akdin belirlenen miktarı ne ise başka bir para ile kıymetini ödemek gerekir. Muhammed'e göre ise insanların ellerindekine göre ecr-i misil gerekir. Borç ve mehirde fetva Ebu Yusuf'a göredir. Diğerlerinde ise Ebu Hanife'ye göredir (Kefevî; 224a, 224b).

* **Kitapların Varisler Arasında Taksimatı:** Kitaplar varisler arasında bölüştürülmez. Ondan bütün varisler ortaklaşa faydalanır. Varislerden birisi ciltli kitapların ya da yapraklarının taksimini istese, sözü dinlenmez. Örneğin çok ciltli "Şerhu'l-Mebus" gibi bir kitap taksim edilemez. Bunu taksime yol yoktur. Her muhtelif cins de böyledir. Hâkim bunu emretmez. Kitapların kıymeti üzerinde anlaşsalar ve her biri bazısı kıymetini almak üzere rızalaşma yoluyla alsa caiz olur, değilse olmaz (Kefevî; 224b).

* **Şuf'a ve Şefaath Konusu:** Şefaath bir şeyi bir şeye ilave etmekten ibarettir. Resulullah şöyle buyurmuştur: "Şefaathim ümmetimin büyük günah işleyenlerinedir." Bunun manası cezayı hak edeni cezayı hak etmeyene katmaktır. Şuf'a ve şefaath zammetmekten ibaret olunca mana bir olur. İmam Fahrüddin'in bana ifade ettiği gibi şuf'a talebi sahih olur (Kefevî; 224b).

* **Depolayıcının Sorumluluğu:** Bir kimse depolayıcıya bir malı teslim etse ve başından ayrılmamasını söylese, depocu söz konusu malı daha korunaklı olan bir sandığa yerleştirse malın başına bir şey gelmesi durumunda tazminle yükümlü olmaz. Çünkü kiracının depocuya söz konusu malı gece gündüz sürekli elinde tutmasını şart koşması batıldır. Ancak kiralayıcı kimse depocuya "o malı dükkâna koyma! Orası emin değildir" dese, o da koysa ve mal gece çalınsa bu durumda bakılır. Şayet dükkândan daha korunaklı bir yer yoksa zararı tazmin etmez. Aksi halde tazmin eder (Kefevî; 234b).

* **Borcun Ulaştığını İddia Etme - İnkâr Etme:** Borç alan kişi, alacaklıya borcunu ödediğini iddia eder ve alacaklı da şahidi olmadığı halde bunu inkâr ederse, borcu teslim almadığına dair yemin eder ve malını alır (Kefevî; 257b).

2.3. Aile Hukuku ile İlgili Fetvalar

* **Karısını Boşayan Kocanın Karısıyla Beraber İkameti:** Adam karısını üç talakla boşasa ve onunla ikamet etse, şayet kadını boşadığı hususu insanlar arasında yaygın olarak biliniyorsa iddeti biter, değilse bitmez. Kadını hulu'yapararak boşaması da böyledir. Şayet hulu' iki şahidin şehadetiyle insanlar arasında olmuşsa iddeti biter, değilse bitmez. Adamın boşamayı gizli tutması halinde iddet bitmez (Kefevî; 219a).

* **İki Kişi Bir Kadınla Nikâh İddiasında Bulunsa:** İki kişi bir kadını nikâhlandığını iddia etse ve başka birisi, ikisinden birinin kıydığı nikâhın ötekenden daha önce olduğuna şahitlik etse bu yeterli olmaz. "Bu nikâh şu senenin recep ayında diğer nikâh da şaban ayında" şeklinde birisinin nikah tarihini diğerine göre daha belirgin ve açık bir şekilde ifade ederek şahitlik etmesi gerekir (Kefevî; 221b).

* **"Dört Ay Burada Olmazsam, Emrin Elindedir" Sözü:** Adam karısına "eğer dört ay senden ayrılır da kaybolursam, işin elindedir," dese sonra karısını boşasa ve kadın iddetini bitirip başka

birisiyle evlenip boşansa, sonra ilk kocası ile yeniden evlense, kocası da ondan dört ay ayrılıp kaybolursa, kadın kendisini boşayabilir (Kefevî; 222b).

* **“Dilediğinle Beni Evlendir” Diyen Kadınla Evlenme:** Bir kadın bir erkeğe yetki vererek *“istediğin kimse ile beni evlendir,”* dese ve o da kendisi ile nikâhlaşsa, bu akit sahihtir (Kefevî; 228a).

* **Yetimin Akarını Satma:** Vasi, çocuğun akarını satma hakkına sahip midir? Mevlana Şeyhulislam; vasiinin yetimin akarını satma hakkının olduğuna diğer Semerkant imamları ise buna hakkının olamayacağına dair fetva vermişlerdi. Çünkü bu satışın cevazı yetim malının ve menfaatinin telef olması anlamına gelir. Çünkü akara sahip olma çocuk için bakidir. Oysa bu durumda malik olma çocukta hak ediş başkasında olur. Vasi buna malik olamaz.

Dedemin görüşünün izahı; yetimin malını koruma ve ihtiyacını giderme yönünden yetimin malında muhayyer bırakıyor (Kefevî; 234b, 235a).

* **Çocukların Gayr-i Meşru Olduklarını İddia Etme:** Bir kimsenin zevcesi ve başka zevceden çocukları varsa; bu şahıs vefat etmeden 6 ay önce çocuklarının gayr-ı meşru yolla doğduklarını iddia ederse; adam, çocuklarının gayri meşru olduklarına, zevcesi ise meşru olduklarına dair şahit getirirse, söz zevcenindir (Kefevî; 243a).

2.4. Ceza Hukuku ile İlgili Fetvalar

* **Cemaate Gelmeyene Ta'zir Cezası:** Cemaatle namaz kılmaya gelmeyen kimseye cemaate devam etmeye başlayana kadar, her hangi bir malını emanete almak (malın hapsi) suretiyle ta'zir cezası verilebilir. Cemaatle namaza başladığında malı kendisine iade edilir (Kefevî; 216a).

* **Hırsızın Elbiseyi İkiye Bölmesi:** Hırsız evden elbiseyi çalsa, iki parçaya bölüp çıkarsa ve parçası da on dirhem değerinde olsa; eğer elbisenin değerini ödemeyi tercih ederse ittifakla had cezası düşer. Eğer zararı tazmin yolunu seçer ve de elbiseyi geri verirse Ebu Hanife'ye göre yine el kesme cezası uygulanmaz; imameyne göre ise uygulanır (Kefevî; 217b).

* **Kadının Dövülmesi:** Kadın kocasının kendisini şiddetli bir şekilde darp ettiğini iddia etse ve bu da sabit olsa, koca ta'zir cezasına çarptırılır. Öğretmen de aynı şekilde öğrencisini şiddetli bir şekilde darp etse ta'zir cezası verilir (Kefevî; 218a).

* **Yiyecek ve İçeceklerle Sarhoşluk:** Bir kimsenin, isteyerek sarhoşluk verici içeceği içip sarhoş olduğu bilinmedikçe, pancar gibi mübah olan içeceklerden sarhoş olmasından dolayı had uygulanmaz. Mahbubi'nin Camiu's-Sagir'i dışındaki tüm kitaplarda, pancarın mübahlığında ittifak vardır. Ancak Mahbubi buğday, arpa, mısır, bal ve benzerlerini delil getirerek pancardan sarhoşluğun had gerektirdiğine fetva vermiştir. Ona göre, bunların (buğday vd.) içecekleri ile sarhoşluk icma' ile haramdır. Pancarı yemek suretiyle sarhoşluk haram olduğuna göre, onun içeceği ile sarhoş olmak evleviyetle haramdır.

Sütlere gelince: Eti yenen hayvanların sütü helaldir. Ebu Yusuf ve Muhammed'e göre kısrak sütü de böyledir. Ebu Hanife'ye göre mekruhtur. Mekruhluğu konusunda ihtilaf ettiler: Bazıları tahrimen değil tenzihen mekruhtur dedi. Serahsi: O pancar gibi mübahdır, dedi. Meşayih'in çoğunluğu dediler: O tahrimen mekruhtur ancak bununla akli zail olsa da had uygulanmaz. Pancar yese ve başı dönse akli gitse haram olur, had uygulanmaz.

Fetva, İmam Muhammed'in kavline göre olup incir, süt, bal ve hububattan elde edilen içeceklerle sarhoş olan kimseye had uygulanır. Çünkü fasıklar bu içecekleri içerek sarhoş olup eğlenmektedirler (Kefevî; 218a).

* **Çocuğun Cinayet İşlemesi:** Mahcur köle, hür bir çocuğa bir adamı öldürmeyi emretse o da onu öldürse onun diyeti çocuğun yakınlarındadır. Çünkü çocuk öldürmede mübaşirdir. Kasten ya da hataen öldürmesi eşittir. Bundan dolayı diyeti yakınlarına aittir. Emreden köleye bir şey gerekmez. Çocuğa emreden çocuk olsa hüküm aynıdır. Çünkü bu ikisi sözlerinden dolayı muahaze olunmazlar. Çünkü bu konuda muahazeye tabi tutma şeriat yönüyledir. Köle azad olduktan sonra emreden köleye dönerler. Çünkü itibar olunmaması kölenin ehliyet noksanlığından değil, efendinin hakkından dolayıdır. Azad olunca efendinin hakkı gider. Çocukta ise öyle değil. Çünkü çocuğun ehliyeti sınırlıdır (Kefevî; 220a).

* **Damadın, Akrabanın veya Kiracının Evinden Mal Çalma:** Bir kimse damadının veya akrabasının evinden bir şey çalacak olsa, bu hırsızlık fiili sebebiyle kendisine el kesme cezası kullanılmaz (Kefevî; 231b).

* **Eşrafın, Orta Tabakanın ve Alt Tabakanın Ta'zir Cezası ile Cezalandırılması:** Tahavi şöyle demiştir: İtibarı çok yüksek kimselerin ta'zir cezaları, hâkimin onlara “duyduğuma göre şunu bunu yapıyorsun” demesidir. İtibarı yüksek derecede olan kimselerin ta'ziri ise hâkimin huzuruna sürüklemek; orta derecedeki insanların tazir cezaları ise sürüklemekle birlikte hapis cezası vermek; en alt tabakadaki insanların cezaları ise hapisle birlikte onları kırbaçlamaktır. Hâkimin maslahatı gözetmesi kaydıyla, mahkûmun malını elinden alması caizdir. Rüknüddin el-Harizmi bu durumu şöyle açıklar: Hâkim mahkûmun malını alır ve emanet olarak saklar; şayet mahkûm suçundan dolayı tövbe ederse mal kendisine iade edilir (Kefevî; 242a).

2.5. Beşeri Münasebetler (Adab-ı Muaşeret) Konularında Fetvalar

* **Namaz dışında Avretin Açılması:** Namaz dışında halvet vakitlerinde soyunmak caiz olmakla beraber mekruhtur. Çünkü avretleri olmayan Meleklerle dâhil olmak için namazda setr-i avret vacibdir. Abdestte necaset konusu da öyledir. Zahiri azasını yıkasa ve avretini de elbise ile örtse avreti ve necasetleri olmayan Melekler gibi olur. Böylece mübarek ve münacat ehlinde olur. Hatta makamı daha da yüce olur. Çünkü Allah Melekleri o hallerinde yaratmıştır. Oysa insan avret ve necaset özelliği ile yaratılmıştır. Kendisini mükellef sayarak bu hususta meşakkate sokar, nefse muhalefet etmek suretiyle meşakkatle amel ettiklerinden dolayı böylece güzel amellerine karşılık sevabı hak eder. Melekler ise yaratılışları gereği nefse muhalefet ve meşakkat gibi zorluklarla karşılaşmayacakları için sevaba da hak kazanamazlar. Öyle olunca namaz dışında setr-i avret vacip olmasa da mekruhtur. Çünkü hafaza melekleri daima insanla beraberdir, avret açıldığında ise kaçarlar (Kefevî; 218b, 219a).

* **Hayvan Oynatmanın Yasaklığı:** Horozları dövüştürmek, tekeleri tokuşturmak, hamamda oynamak gibi hoş olmayan işler halk arasında çoğalacak olursa, bu türden fesatlar sebebiyle hâkimin talimatı doğrultusunda muhtesibin bu işi yapanları hapsedme hakkı vardır. Hâkim, muhtesibe düğüşte kullanılan hayvanları boğazlatmasını ve bedellerini sahiplerine teslim etmesini emredebilir. Şeriat, fesadından dolayı şarap testisinin kesinlikle kırılmasını emreder (Kefevî; 224b).

* **İlme Başlama Günü:** Burhanuddin ez-Zernucî, ilme Çarşamba günü başlamayı öneriyordu. Bu konuda bir hadis rivayet ediyordu: “Çarşamba günü başlanan iş tamam olur.” Ebu Hanife de böyle yapıyordu (Kefevî; 232a).

* **Kitaplara Hürmet:** Kitaba ayağı uzatmamak, tefsir kitaplarını diğer kitapların üstüne koymak, kitabın üzerine başka bir şey koymamak tazimdir. Kadıhan dedi ki: Fıkıhla meşgul olan kimsenin fıkıh kitaplarından bir nüshayı daima ezberlemesi gerekir. Ondandır fıkıhtan işittiğini ezberlemek ona kolay olur. Ebu Hanife ashabına derdi ki: Sarıklarınızı büyük, yenlerinizi geniş tutun. Bunu insanlar “ilmi ve ilim ehlini hafife almasınlar” diye böyle söylüyordu (Kefevî; 232a).

* **Uykuda Resulullah'tan Hadis Dinleme:** Sagani şöyle der: Bir müddet Hz. Muhammed (s.a.v.)'i rüyamda görmeyi ve bu hadisin sıhhatini O'na sormayı; O da bunu bana söylemeyi ve böylece kendisinden en âli senetle hadis rivayet etmeyi temenni ettim. Derken aradan yıllar geçti; 611'de Zi'l-Ka'de ayının bir Cumartesi gecesinde seher vaktinde şöyle bir rüya gördüm: Sanki bir evin üzerinde akşam namazını kılıyorum; Allah Resulü (s.a.v.) de yanındaki birkaç kişiyle akşam yemeğini yemektir. Allah Resulü (s.a.v.) beni yemeğe davet etti. Ben de namazı bitirip o şekilde davetine icabet etmek istedim, Ancak tam bu esnada Allah Resulünün (s.a.v.) Ebu Said el-Mualla'ya namazdayken kendisini çağırması, Ebu Said el-Mualla'nın ise ancak namazdan sonra O'na cevap vermesi halinde ona buyurduğu şu mübarek sözünü hatırladım: Allah (c.c.) “Allah ve Resulü sizi çağırduğunda O'nlara icabet edin” buyurmadı mı? Bunun için hemen O'na doğru gidip yanında oturduktan sonra “Ey Allah'ın Resulü (s.a.v.)! ‘Yemek hazır olur ve namaz için kamet getirilirse önce yemeğe başlayın’ hadisi sahih midir?” Allah Resulü (s.a.v.) bana “evet” dedi.

* **Mekruh Olan Kıssalar:** Nasihat almayanlara nasihat olsun diye ya da zihni dağınık olanların dikkatini çekmek için insanlara aslı esas olmayan kıssalar anlatmak veya kıssalarda artırma eksiltme yapmak mekruhtur. Bunların dışında mekruh değildir. Üstadımız Ebu Tahir Hafsi dedi: Bununla murat asılda artırma veya eksiltmedir. Sözün içeriğinin faydalarını açıklamak ve hoş ifadelerle süslemek güzeldir.

* **“Allah Katında Hak Tektir” Sözü Mezhepleri Reddetmeyi Gerektirir mi?** Allah katında hak tektir. Ancak Allah katında hak tek olmakla beraber kullar delillere bakmakla memurdurlar. Denildi

ki: Allah katında hak tek olunca, bir konuda Ebu Hanife helal İmam Şafii ise haram diyorsa bu nasıl olacak? Buna cevaben Fahrüddin Muhammed b. Mahmud dedi ki: Dinde hak tektir ama ona ulaşmak için içtihat da gereklidir. İctihat ise deliller ve istidlaller yoluyla hakkı talep etmektir. Usulüddinde/inanç hususunda delil katidir. Bunda şüphe yoktur. Zira Allah katında da bizim nazarımızda da hak tektir (Keferî; 224a).

* **Ehl-i Sünnetin Hilafına Olan Şey Küfür ve Sapıklıktır:** “Allah katında hak tektir” denildiğinde, buna göre hak tek olunca geri kalan görüşler batıl olur mu olmaz mı? sorusuna Fahrüddin Muhammed b. Mahmud dedi ki: Usulüddin konusunda Ehl-i sünnet vel-cemaat mezhebi hilafına olan her şey küfür ve dalalettir. Kanunlara gelince Müslümanların imamaları içtihad talebinde isabetlidirler (Keferî; 224a).

* **İlimin Fazileti:** İlimden bir bab öğrenip de onunla amel etmeyen kimse için Ebu Kubeys dağı kadar altını olup onu Allah yolunda infak etmesi daha hayırlıdır. Cahilliğin küfre olan yakınlığı, gözün beyazının siyaha yakınlığından daha fazladır. Resulullah şöyle buyurdu: Şüphesiz her şeyin bir yolu vardır. Cennetin yolu da ilimdir. Ebu Yusuf'un oğlu vefat etti. Ebu Yusuf tekfin, teçiz ve defnini emretti, ilim meclisini terk etmedi. Kendisine bundan söz edilince; ilimden bir şeyin kaybolup da bir daha ona ulaşamamaktan korkarım, dedi. Haberde Resulullah'ın şöyle buyurduğu rivayet edilmiş: Şüphesiz her şeyin bir direği vardır. Dinin direği de fıkihtır. Rivayet edilir ki Allah Taala Süleyman'ı (a.s.) ilimle saltanat arasında muhayyer bıraktı, o ilmi tercih etti. Allah da ona ilmi ve saltanatı beraberce verdi. Denildi ki: Küçüklüğünde taallüm etmeyen büyüklüğünde tekaddüm etmez. Denildi ki: Uykuya devam murada eremez. Lokman Hakim'in oğluna nasihatı: Uykuyu ve yemeği çok yapma. Kim bu ikisini çok yaparsa kıyamet günü a'mal-i salihadan iflas etmiş olarak gelir (Keferî; 222b).

* **Mezhebin Hilafına Hükmetme:** Kadı'nın, mezhebinin hilafına üzerinde icthad edilmiş bir konuda cevazına hükmetmesi geçerlidir. Çünkü Muhammed bunu “icthadım buna yakındır” diyerek kayıtladı. Caiz olmayan bir konuya hükmetmesi ise geçersizdir. İkinci iptal olur. Sahih olan; bu şart ikisine göredir. İmam Azam'a göre caiz olmayan bir konudaki hükmü de geçerlidir (Keferî; 220a, 220b).

* **Her Müctehid İsbetlidir:** Kitaplardaki “her müctehid isbetlidir, Allah katında hak birdir” sözündeki “her müctehid isbetlidir” sözünü sordum. Müctehidin sahip olduğu her görüş isbetli ise ve içtihadı hak ise ve tüm bunlar hak ise bu takdirde hak bir tane olmaz. Ebu Hanife bir şey hakkında içtihadıyla bu hakdır diyor, diğeri içtihadıyla hak bu değildir diyor, yahut birisi caiz diğeri caiz değil diyor. Bu ikisi birbiriyle çelişen şeylerdir, nasıl ikisi de hak oluyor. Nasıl hak birdir deniyor da iki taraf birbiriyle çelişiyor? Dedi: Onların “her müctehid isbetlidir” sözünün manası, içtihadında isbetlidir demektir. O hakkı istemekteki çalışmasında sevabı hak etmiştir. Çünkü onlar içtihatla (çalışmakla) memurdurlar. Onların içtihatla istigalleri şeriatın emrinin ikamesidir. Onlar caiz olmayan bir şeyle meşgul olmadılar ki cezaya müstahak olsunlar. Bilakis o içtihat ve hakkı talep etmedir. Her birinin içtihadı onu öne çıkarır. Bu her ikisinin hak olması anlamına gelmez. Çünkü hak birdir. Buna benzer şunu dediler: Sultanın atı kaçsa, sultan onu bulmaları için emir verse ve her topluluk bir yola koyulsa, bunların hepsi sultanın emrine yapışmış, emrini yerine getirmiş olurlar ve yola çıkmalarında isbet etmiş olurlar. Ama atı bulan bir kişidir. Hepsini atı bulma çabalarında övülmeyi hak etmişlerdir. Atı bulan ise hem övgüyü hem de mükâfatı hak etmiştir. Bu da böyledir. Bundan dolayı şöyle demişlerdir: İsbet eden iki ecir, etmeyen ise emredilen çabayı gösterdiğinden dolayı bir ecir almıştır. İsbet eden içtihadının ecrini ve kıyamete kadar hakkı açığa çıkarmasının ecrini almıştır (Keferî; 219a).

* **Müctehit olma şartları ile ilgili ilginç bir fetva örneği şöyledir:** Kendisine soru sorulan kişi, bu sorulardan onundan sekizinde isbet ediyor da ikisinde hata ediyorsa kendisi müctehittir (Keferî; 203a).

* **Fetva adabı:** Zamanımızda ashabımızdan bir müftü herhangi bir olay ile ilgili fetva verdiğinde, bu mesele “zahiru'r-rivaye”de ashabımızın görüşüne uymalıdır. Onlara muhalefet edenlerin sözüne bakılmaz, delilleri kabul edilmez. Çünkü onlar delilleri bilirler; sahih ve sabit olanla olmayana bir birinden ayırt ederler. Ancak söz konusu mesele ashabımız arasında ihtilafı ise bu durumda eğer ashabımızdan birisinin görüşü Ebu Hanife ile uyumlu ise ikisinin kavli alınır. Eğer bu meselede Ebu

Hanife'ye iki ashabı muhalif iseler ve aralarındaki ihtilaf adaletin açığa çıkması gibi kazai bir konuda ise insanların hallerinin değişmesinden dolayı hüküm iki ashabına göredir. Müzaraa, muamelat benzeri konularda ise bu konularda müteahhirinin icmaından dolayı ikisinin kavli tercih edilir. Bunların dışında bazıları "müctehid muhayyerdur, görüşü ne tarafa meylediyorsa ona göre amel eder", demişlerdir (Kefevî; 203a).

Sonuç ve Değerlendirme

Bu çalışmada Osmanlı Devleti'nin yükselme döneminde yetişmiş, mahkemelerde kadılık, medreselerde müderrislik yapmış, aynı zamanda tasavvufi yönü olan değerli fakih Mahmud b. Süleyman el-Kefevî'nin (ö. 990/1582) "*Ketâibu a'lâmi'l-ahyâr min fukahâi mezhebi'n-Nu'mâni'l-muhtâr*" isimli yazma eserinin dördüncü cildinde yer alan Hanefi fakihlerin ilgi çeken fetvaları ele alınmıştır. "Ketâib" sadece Hanefi fakihlerinin biyografilerini içeren değil, aynı zamanda onların fetvalarından bol örnekler veren bir kitaptır. Bu özelliği bakımından "Ketâib" adeta döneminin modern bir hukuk tarihi hüviyetini taşımaktadır. "Ketâib", *unvan, burhan, sultan, erkân* ve *ketâib* olmak üzere beş bölümden oluşmaktadır. Eserin ana gövdesini ise doğal olarak *Ketâib* oluşturmaktadır. Bu makalede Mâverâünnehir (Buhârâ) yöresinde yaşayan ve 11, 12 ve 13'üncü ketibelerde yer alan Hanefi fakihlerinden bazılarının günümüze de ışık tutabilecek ilginç fetvaları ele alınmıştır. Bu yöre Mürteza Bedir tarafından *II. Buhara Dönemi* olarak vasıflandırılmıştır. Biz de bu ismi aynen kullanmakta bir sakınca görmedik.

Kefevî, Osmanlı Devleti'nin en güçlü olduğu dönemde yaşamıştır. Onun yaşadığı dönemde devlet üç kıtaya hükmetmekte idi. Bunun doğal sonucu olarak ülkede çok dinli, çok dilli ve çok kültürlü bir yaşantıya rastlamak olağan bir durumdu. Bununla birlikte Osmanlı tam bir devlet şuru ve sorumluluk bilinciyle hareket ederek bu unsurları barış ve selamet içerisinde asırlarca idare etmiş; kendi Müslüman tebaasının hukuk birliğini ise Hanefi mezhebi üzerinden tesis etmiştir. Ama diğer İslami mezheplerin de kendi müftü ya da kadıları eliyle halkın meselelerine çözüm bulmasına azami gayret göstermiştir. Aynı durum Müslüman olmayan tebaa için de geçerlidir. İşte Kefevî'nin *Ketâib*'i, dar anlamda bakıldığında her ne kadar Hanefi fakihlerinin biyografilerini konu edinse de, geniş anlamda bakıldığında diğer coğrafi bölgelerin fikhi karakterini yansıtan bir İslam Hukuk Tarihi özelliği taşımaktadır. Bu yönüyle Kefevî, kendisinden sonra yazılan eserlere de kaynaklık etmiştir.

Makalenin esas mevzuunu oluşturan ve burada ele alınan fakihlerin fikhi çözümlerine bakıldığında, Hanefi fıkhnın faraziyelerden gittikçe uzaklaşarak çözüm odaklı bir karaktere büründüğünü söylenebilir. Zira Mâverâünnehir (Buhârâ) yöresindeki VI. ve VII. y.y. fakihlerinin eserlerinin genellikle fetva türünde veya fetva olarak kullanılabilir bir karakterde ele alınmıştır. Bu döneme ait fakihlerin bir diğer dikkat çeken hususiyeti ise örnek bir ahlaka ve zahidane bir yaşam tarzına sahip olmalarıdır. Bir fakihin dünya talebinde olmayıp, zahidane bir hayatı tercih etmesi önemlidir. Bu karakterde olan bir fakihin dünyevi makam beklentisi olmadığı için verdiği kararlarının veya fetvalarının merkezinde birilerini memnun etme arzusu olmaz. Tam aksine onların temel yaklaşımı hakkaniyetin ve adaletin tecellisi olur.

Kaynakça

- Atar, Fahrettin. (1995), "Fetva", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul: TDV Yayınları, 12: 486-496.
- Bardakoğlu, Ali. (1997), "Hanefi Mezhebi". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. İstanbul: TDV Yayınları.
- Bedir, Mürteza. (2014), Buhârâ Hukuk Okulu. Vakıf Hukuku Bağlamında X.-XIII. Yüzyıl Orta Asya Hanefi Hukuku Üzerine Bir İnceleme. İstanbul: İSAM Yayınları.
- Burak, Guy. (2015), The Second Formation of Islamic Law-The Hanafi School in the Early Modern Ottoman Empire. Cambridge: University Press.
- Bursalı, Mehmed Tâhir. (1972), Osmanlı Müellifleri. nşr. A. Fikri Yavuz- İsmail Özen. İstanbul: Meral Yayınevi.

-
- Çeker, Huzeyfe. (2006), "Hanefî Mezhebinde Biyografi Geleneği". Yayınlanmamış Doktora Tezi. Necmettin Erbakan Üniversitesi.
- El-Kefevî, Mahmut b. Süleyman. Ketâibu a'lâmi'l-ahyâr min Fukahâi mezhebi'n-Nu'mâni'l-muhtâr. Topkapı Sarayı Ktp. Emanet Hazinesi Nüshası. No. 1201.
- İbn Manzur, Muhammed b. Mükrim. Lisanü'l-Arab Beyrut: Daru Sâdır. ts.
- Karaman, Hayrettin. (2017), İslam Hukuk Tarihi. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Kaya, Eyyüp Said. (2010), "Tabakat". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 39: 292-294. İstanbul: TDV Yayınları.
- Kayapınar, Hasan; Korkmaz, Ömer. (2017), "XVI. Yüzyıl Medreselerinde Fıkıh Eğitimi. Sahn-ı Seman ve Süleymaniye Örneği". Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi 10/54: 1010-1020.
- Kehale, Ömer Rıza. Mu'cemü'l-Müellifin. Dımeşk: Müessestü'r-Risale, 1376/1957.
- Kılıçer, M. Esat. (1994), "Ehl-i Re'y". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 10: 520-524. İstanbul: TDV Yayınları.
- Leknevî. el-Fevâidu'l-Behiyye. nşr. Ahmet ez-Za'bi. Beyrut: Şirketu Dari'l-Erkam b. Ebi'l-Erkam, 1418/1998.
- Muslihiddin Mustafa. Zuhru'l-ârifin fi yevmi'd-dîn. Süleymaniye ktp. Serez, no, 01649, v. 304a.
- Okur, Kaşif Hamdi. (2014), "Kefevî'nin Ketaib'i Üzerine Bir Değerlendirme". Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi 12/23: 361-377.
- Özel, Ahmet. (1997), "Hanefî Mezhebi". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.16: 21-27. İstanbul: TDV Yayınları.
- Özel, Ahmet. (2002), "Kefevî, Mahmud b. Süleymân". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 25: 185-186. İstanbul: TDV Yayınları.
- Özel, Ahmet. (2015), İmam Ebû Hanîfe ve Hanefî Mezhebi. Ankara: DİB Yayınları.
- Şehristani, Muhammed b. Abdülkerim b. Ebûbekr Ahmed. (1404), el-Milel ve'n-Nihal. nşr. Muhammed Seyyid Geylânî. Beyrut: Daru'l-Ma'rife.